

La creació d'una audiència inexistent. La ràdio de la normalitat lingüística a Catalunya

*Building an audience from scratch.
The contribution of radio to standard Catalan*

Sílvia Espinosa-Mirabet

Investigadora de Targetslab-GREP (UdG)
i de l'Observatori de la Ràdio a Catalunya (UAB).
Departament de Filologia i Comunicació
de la Universitat de Girona, Girona.
silvia.espinosam@udg.edu

Josep Maria Martí Martí

Director de l'Observatori de la Ràdio a Catalunya.
Departament de Comunicació Audiovisual i Publicitat
de la Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona.
joepmaria.marti@uab.cat

La creació d'una audiència inexistent. La ràdio de la normalitat lingüística a Catalunya

Building an audience from scratch. The contribution of radio to standard Catalan

RESUM:

L'objectiu d'aquest article és explicar, des d'una perspectiva històrica, com el model de llengua catalana usat en la ràdio ha contribuït a crear una audiència de ràdio en català, en un entorn social que prefereix parlar en castellà. Segons les dades de consum mediàtic en llengua catalana obtingudes del creuament de fonts diverses (*Informe de política lingüística 2019*, Generalitat de Catalunya, 2021b;¹ AIMC-EGM² i *IX Informe sobre la situació de la llengua catalana (2015)*, de l'Observatori de la Llengua Catalana,³ Pradilla i Sorolla, coord., 2016), el mitjà més consumit en català és la ràdio (75,3 %), preferit per sobre de la premsa o la televisió. La ràdio pública generalista en català i la privada RAC1 del Grup Godó han configurat aquesta curiosa tendència de la quota (*share*).

PARAULES CLAU:

ràdio en català, ràdio pública, nova audiència, Catalunya Ràdio, Ràdio 4, català radiofònic.

Building an audience from scratch. The contribution of radio to standard Catalan

La creació d'una audiència inexistent. La ràdio de la normalitat lingüística a Catalunya

ABSTRACT:

The purpose of this paper is to explain, on the basis of a historical review, how the Catalan language model used on the radio has helped to build up a Catalan-language radio audience in a social context that prefers to speak in Spanish. According to different sources (*Informe de política lingüística 2019*, Generalitat de Catalunya, 2021b;¹ AIMC-EGM² and *IX Informe sobre la situació de la llengua catalana (2015)*, Observatori de la Llengua Catalana,³ Pradilla i Sorolla, coord., 2016), radio is the medium with the greatest consumption in the Catalan language (75.3 %), which is far higher than the figures for this language in television or the press. The private Catalan radio station RAC1, of the Godó Communications Group, has done much to create this interesting trend. In this paper we will explain the reasons that lie behind it.

KEYWORDS:

Catalan-language radio, public radio, new audience, Catalunya Ràdio, Ràdio 4, radiophonic Catalan.

1. Introducció, context i objectiu

En un territori bilingüe com Catalunya, segons les dades de l'*Informe de política lingüística 2019* (Generalitat de Catalunya, 2021b), l'any 2018 un 75,3% dels ciutadans que consumien ràdio (la penetració és del 55,9%, segons les dades del *Butlletí d'Informació sobre l'Audiovisual a Catalunya* [BIAC] del 2019) ho feien en català, un 62,3% veïen televisió o continguts audiovisuals en línia en català, solament un 9,3% preferia cinema en català i un 70,4% llegia la premsa en català. D'entre tots els mitjans de comunicació tradicionals, la ràdio és l'únic en què les emissions en català són les preferides.

Des d'una perspectiva sociolingüística, a Catalunya es viu una situació de diglòssia: hi ha una llengua de referència social, l'espanyol, i una altra amb menys valor funcional, el català, que, segons les últimes dades de l'Enquesta d'usos lingüístics de la població 2018 (Generalitat de Catalunya, 2021a), està perdent presència. Des de 2003 fins a 2018 la davallada en l'ús del català és de deu punts, malgrat les polítiques de normalització lingüística dels diferents governs autonòmics.

Al panorama audiovisual, el català hi és molt present, però només és preponderant, segons les audiències, en el mercat radiofònic, que és un mercat madur, «complex en la seva oferta programàtica, molt competitiu a causa del nombre d'operadors i el consum del qual suposa el 20% de l'audiència total de la ràdio espanyola i fins a un 25% del seu mercat publicitari» (Martí, 2004: 34).

En aquest context de diglòssia, ens plantejem com a objectiu entendre primer i aconseguir explicar després el procés i el model de llengua que han fet possible que avui a Catalunya la majoria d'oients de ràdio prefereixin seguir l'actualitat a través de programes generalistes parlats en català i no en espanyol. Aconseguir les dades no és senzill.

2. Metodologia

Aquesta investigació s'ha realitzat a partir d'una perspectiva històrica i de la recopilació de dades de diferents fonts que s'han creuat per tal de poder observar el comportament de les audiències que escolten ràdio en català per sobre de ràdio en castellà.

Per assolir aquest plantejament s'ha fet un abordatge integral. D'una banda, s'ha dut a terme una exhaustiva revisió bibliogràfica per conèixer el pes històric del català a la ràdio, i s'han revisat tant edicions sobre història de la ràdio a Catalunya (Franquet, 2001; Balsebre, 2001; Espinosa-Mirabet, 2008 i 2014), que esmenten de forma tangencial el paper de la llengua, com la programació que publicava *La Vanguardia* abans de la Guerra Civil. D'aquesta manera es pot resseguir el moviment del català en la història de la radiodifusió.

D'altra banda, s'ha analitzat l'evolució experimentada per la indústria radiofònica, particularment la del sector públic (informes de la ràdio a Catalunya de l'Observatori de la Ràdio a Catalunya dels anys 2012-2014; informes de la comunicació a Catalunya dels anys 2003, 2015-2016, 2017-2018 i BIAC 2018 i 2019), cercant indicis sobre comportaments d'audiències històriques de ràdio en català, però també buscant si les lleis de política lingüística autonòmica i d'altres polítiques audiovisuals (Martí i Barceló, 1985; Bayona, 2007; Carbonell i Abelló, 2011; Corominas *et al.*, 2005; CAC, 2016-2020; Ferré Pavia, 2017 i 2019, i Casals, 2013) han condicionat l'ús del català a la ràdio. Les dades obtingudes s'han vinculat amb les dels estudis d'audiència (AIMC-EGM, 1999-2019) per observar l'evolució de la quota en català i la influència de les emissores generalistes que l'han propulsat amb emissions al 100 % en aquesta llengua: Ràdio 4, Catalunya Ràdio i RAC1.

3. Cronologia històrica: el català i la ràdio

La primera emissora que va funcionar legalment a Espanya va ser Ràdio Barcelona, EAJ-1, impulsada per l'Associació Nacional de Ràdio (ANR), una agrupació d'adinerats enginyers i prohoms de la cultura que tenien negoci d'aparells receptors de ràdio o eren representants de marques internacionals (Fernández Sande, 2020). Malgrat la pervivència del mitjà i les insercions publicitàries, la ràdio va significar un negoci ruïnós (Bonet, 1999). Emetia poques hores, alternant franges de programació adreçada al públic objectiu (*target*) tan definit com explotable comercialment, com eren les dones o la mainada, amb conferències d'erudits. Música a part, l'entreteniment se circumscribia preferentment al famós ventríloc Toresky, que fins i tot radiava lliçons de català, acompanyat del seu *alter ego* Míliu (Espinosa-Mirabet, 2008). Tota la programació era expressada indistintament en espanyol o català i es cuidaven les formes.

El señor Caño idealizó —podríamos así decirlo— la propaganda; la llenó con parte de su alma [...] convertía en cosa amena y aceptable conceptos vulgares. Este fue el principal mérito del señor Caño. Hay que añadir a lo anterior, una voz aterciopelada, de cadencia armoniosa, de timbre agradable y de dicción perfecta. (Pérez Vilar, 1933: 106-107)

A Catalunya abans de la Guerra Civil operaven dotze estacions de ràdio locals (Espinosa-Mirabet, 2008). Sota l'empara del Decret de 8 de desembre de 1932 es va donar llum verda a la creació d'estacions locals comercials, privades i de baixa potència (Ezcurra, 1974). Totes elles emetien la seva programació en català, tal com es desprèn de les publicacions als seus butlletins oficials (Espinosa-Mirabet, 2008) i com no podia ser d'altra manera, ja que moltes varen formar part de la xarxa creada per Ràdio Associació de Catalunya (RA de C). Aquesta estació va néi-

er el 1930, amb capçalera a Barcelona, per concessió del Govern autonòmic, d'acord amb la política descentralitzadora de la Segona República espanyola. La seva creació té a veure amb la súplica d'un grup d'influents empresaris catalans, dissidents de l'Associació Nacional de Ràdio (Balsebre, 2020). Volien tenir a Catalunya una emissora (i una cadena) íntegrament en català per disseminar arreu els valors de país (llengua, cultura i identitat) que segons ells d'una altra manera eren inassolibles (Rifà, 1999) a causa dels elevats índexs d'analfabetisme. Als anys vint, el 50 % de la població espanyola era analfabeta (Tamames, 1976) i amb la ràdio se saltava aquesta barrera cultural.

Ràdio Barcelona durant la Segona República augmenta les seves hores de programació en català, possiblement per la competència de RA de C, però també per la seva vocació de preservar la cultura local, tal com ho demostra el fet de tenir línies microfòniques i amb relacions amb les principals institucions culturals, femenines i musicals de Barcelona (*La Vanguardia*, 10 abril 1932: 31).

Acabada la Guerra Civil, Ràdio Associació de Catalunya es va convertir en Radio España de Barcelona, les emissores locals de ràdio que van operar abans del conflicte a Catalunya van ser tancades o reconduïdes a l'obediència del nou règim polític i fins i tot van canviar de nom. Ràdio Barcelona va patir també les conseqüències del govern dictatorial, encara que va aconseguir conservar la seva marca. El català, com és sabut, va ser abolit en totes les estacions però també en qualsevol oferta mediàtica existent i esborrat socialment.

3.1. La prohibició de la llengua catalana als mitjans de comunicació durant el franquisme

Radio Nacional de España (RNE) va néixer en plena Guerra Civil (1937) a Salamanca i va ser la baula de la primera cadena de ràdio pública que s'estendria per tot Espanya. Així, les conquestes territorials de l'exèrcit franquista se saldaven, entre altres coses, amb l'ocupació de les emissores de ràdio republicanes situades a les ciutats sotmeses.

Així doncs, el 26 de gener de 1939 va caure Barcelona. La capital, que tenia les seves dues estacions, Ràdio Barcelona i Ràdio Associació, emetent conjuntament, es va convertir en la capçalera provisional de la xarxa regional de RNE (Zabalo, 2011) i la llengua imperant va passar a ser el castellà. Les emissions des de Barcelona van cobrar una gran importància, ja que tenien una funció política de primer ordre: havien d'actuar de pantalla, emmascarant les ones foranes (BBC, RF, etc.), exercici que també van desenvolupar, per imperatiu legal, altres emissores catalanes i basques situades en territoris fronterers (*Radio Nacional*, 1939). A més, també van servir de moneda de canvi per pagar favors deguts a les noves autoritats imperants.

En el franquisme, les emissores de poca potència (és a dir, de base territorial local) eren la millor solució per fer créixer el sector i acontentar, d'aquesta manera, a les famí-

lies polítiques i a les faccions que havien ajudat a Franco, però evitant que les seves veus poguessin tenir un gran abast. (Corominas *et al.*, 2005: 640)

La informació radiofònica, prohibida, fou substituïda pels noticiaris propagandístics del règim, coneguts popularment com *el parte*, que servia RNE per a totes les emissores (Balsebre, 2001).

RNE estuvo marcada desde sus inicios por la orientación ideológica de Falange. Su situación no mejoró cuando la dirigió la Asociación Católica Nacional de Propagandistas (ACNP) ni tampoco un nacional-católico como Arias Salgado ayudó mucho en la lucha por la audiencia. En principio, se asumía que la programación no tenía que ser puramente política y que, si se quería terminar con la pobreza de las emisiones, y dar a la radio un contenido de calidad, debían crearse «programas variados». (Gómez García i Cabeza, 2013: 128)

Segurament, la forçada implantació de RNE a Barcelona va contribuir que el públic català percebés aquesta emissora com una imposició del nou règim. La seva programació havia de competir amb les emissores privades, històriques i fortament arrelades, conegudes i estimades pels oients, malgrat que, des del 1939, emetessin únicament en llengua espanyola.

Segons dades d'audiència recollides per Gómez García i Cabeza, la ràdio era un mitjà amb molta implantació: «1945 cifraba esta frecuencia diaria en el 57,6 %, aproximadamente once millones de oyentes. Aunque no existen datos correspondientes a la segunda mitad de los cuarenta, se puede inducir una recuperación» (Gómez García i Cabeza, 2013: 54). A Madrid, el País Basc i Catalunya és on es registra un major índex d'aparells receptors declarats. Un temps després, el 1953, les dades oficials que publicava l'Institut d'Opinió Pública assenyalaven que la meitat de la població espanyola escoltava regularment la ràdio, més en zones urbanes (un 13 % més) que en rurals (Gómez García i Cabeza, 2013). Segons les dades de l'Observatori de la Ràdio (Martí i Monclús, coord., 2016), l'audiència de la ràdio a Catalunya significa un 20 % de l'audiència de la ràdio espanyola, amb la qual cosa, si s'extrapolen els números, als anys quaranta i cinquanta del segle xx, prop de dos milions i mig de catalans podien sentir la ràdio diàriament.

L'evolució tècnica i programàtica de la ràdio com a mitjà de comunicació popular durant la Guerra Civil va contribuir que després de la contesa es consolidés de manera hegemònica com un gran mitjà de distracció amb música, concursos, consultoris femenins, espectacles de cara al públic, corregudes de bous, futbol i adoctrinadores radionovel·les (Espinosa-Mirabet, 2017).

La consolidación de la radio como electrodoméstico del ocio comienza en 1953, se observa en estos documentos visuales su vinculación a una clase media urbana, más o menos desahogada. [...] La representación que se hace de la audiencia de estas emisio-

nes es mayoritariamente femenina, con algunas excepciones. (Gómez García i Cabeza, 2013: 128)

En ple bloqueig econòmic i polític europeu, la finestra oberta al món de la ràdio era amb Llatinoamèrica, d'on les cadenes espanyoles importaven locutors i animadors d'èxit que van contribuir a donar-li una pàtina d'espectacle total i a consolidar el mitjà. En foren dos excepcionals exemples l'argentí Bobby Deglané o el xilè Raúl Matas.

3.1.1. *Petites illes de català a la ràdio durant l'etapa franquista*

Tot i que durant el franquisme les emissions en català van estar prohibides, la ràdio a Catalunya gairebé sempre va tenir alguna emissió en català, realitzada des de fora (Garcia-Ripoll i Niqui, 2007). Per tant, encara que oficialment no es podien produir programes en català, grups d'exiliats pretenien fer front a la propaganda oficial del règim amb emissions d'ona curta (1936-1976).

Emetent des de Buenos Aires, Xile, Mèxic o Cuba es podien rebre a Catalunya programes culturals en català. Molts tenien per nom un títol genèric, com ara *L'hora catalana* (Niqui, 2007). N'hi havia de realitzats per polítics a l'exili, com els que patrocinava Francesc Cambó des de Ràdio Veritat (Roma), o els que s'emetien per Ràdio París o els de la BBC de Londres, amb un to molt diferent i amb una clara vocació de contraprogramació política de la propaganda de la dictadura. Per Gómez García i Cabeza (2013), la meitat de la població d'oients escoltava emissions estrangeres. Una última curiositat: de 1959 a 1961, Ràdio Pequín emetia música catalana (Garcia-Ripoll i Niqui, 2007: 38). Els programes més coneguts, però, van ser els de Radio España Independiente, *La Pirenaica*, que també tenia programació en català, emetia de forma clandestina i movia el seu centre emissor de Moscou a Bucarest (Fontova i Balsebre, 2014).

Als anys seixanta, el presentador de Ràdio Barcelona Salvador Escamilla, tot i la censura, posava en marxa *Radioescope*, un programa d'entreteniment, amb emissions de cara al públic, en castellà i català. Allà es donaven a conèixer artistes que començaven la seva carrera i podien cantar en català traduccions de Brassens o Brel. Era una tendència musical que es coneixeria com la *Nova Cançó*. Va ser un intent lloable de normalitzar la música moderna en català, burlant progressivament la censura (Franquet, 2001).

Durant aquests anys hi va haver diversos intents d'emetre en català, com s'ha vist, sobretot per part d'emissores locals⁴ (Martí, 1982: 33), però no va ser fins a 1976, en la Transició, que el locutor Joan Albert Argerich va iniciar les emissions regulars en llengua catalana a Ràdio 4.⁵ Ho va fer des d'una cadena regional de nova creació que pertanyia al grup estatal RTVE. Era un 13 de desembre i la seva primera frase va ser «Bon dia, amics, benvinguts a Ràdio 4, l'emissora que us parla en català» (Pastells, 2018: 17). Naixia Ràdio 4 i volia ser la primera d'una sèrie d'estacions parlades en les altres llengües regionals d'Espanya, com el gallec o l'eusquera.

3.2. La Transició i la creació d'una audiència inexistent

Ràdio 4 va ser una aposta política a l'Espanya de les autonomies que tenia com a objectiu apropar-se a la nova realitat de la democràcia (Adell Bardier, 2016: 25). Sota la coordinació de Jorge Arandes i en les instal·lacions de RNE a Barcelona, Ràdio 4 va compartir equips i recursos tècnics amb RNE-1, RNE-2 i Radio 3.

Va començar les emissions sense referents històrics ni professionals dels quals prendre exemple. A falta d'una línia editorial clara —els temps no ho permetien—, va incorporar informació de la cultura catalana fins aleshores marginada de les ones i es va acostar a les classes populars, retransmetent esdeveniments vinculats a l'actualitat de país (Espinosa-Mirabet, 2012). Els seus professionals ho tenien tot per fer i disposaven de molt pocs mitjans per desenvolupar la seva missió.

Per començar, a diferència de l'espanyol, la llengua catalana no tenia un llenguatge estàndard mediàtic, només tenia els registres vinculats a la parla popular i a la literària. En aquest sentit Argerich recorda com molts dels primers professionals van ser reclutats de mitjans locals, distants de Barcelona, perquè allà es va mantenir un millor nivell de català oral, cosa que es defensava a Ràdio 4 (Pastells, 2018). No tenien consignes a seguir. Tampoc no disposaven d'una tradició en formats i continguts amb els quals muntar una graella de programació coherent. Així, van construir una forma de periodisme social molt pròpia d'aquell moment: van treure els micròfons al carrer i van donar veu a «institucions, sindicats o associacions que fins llavors no s'havien pogut expressar normalment en català» (Adell Bardier, 2016: 32). L'opció presa de manera absolutament improvisada va crear una ràdio propera, altaveu dels ciutadans (Díaz, 2016).

Quan vàrem començar, el lema de Ràdio 4 era «Llibertat, amnistia i estatut d'Autonomia», la tornada de Tarradellas [es refereix al fet que va ser retransmesa per l'emissora] va ser una gran jugada [promocional] [...]. Ràdio 4 fou un fenomen per la gent que s'estimava la llengua i la cultura catalanes; al carrer ens estimaven. (Pastells, 2018: 18)

La repercussió social que va obtenir i l'impacte mediàtic aconseguit permeten a alguns experts especular sobre el lideratge real quant a ràdio generalista a Catalunya (Adell Bardier, 2016), però aquesta posició de privilegi va durar poc. El 1990 l'Estudi General de Mitjans (EGM) li atorgava 38.000 oients diaris,⁶ tot i que ja havia perdut la seva hegemonia a mans d'una nova i competitiva Catalunya Ràdio. Malgrat que el predomini de Ràdio 4 com a ràdio generalista en català va ser, doncs, molt efímer, el cas és que el recorregut del català a les emissores de Catalunya (figura 1) es podria definir des d'una òptica històrica com el d'una presència constant, tal com demostra la línia del temps següent:

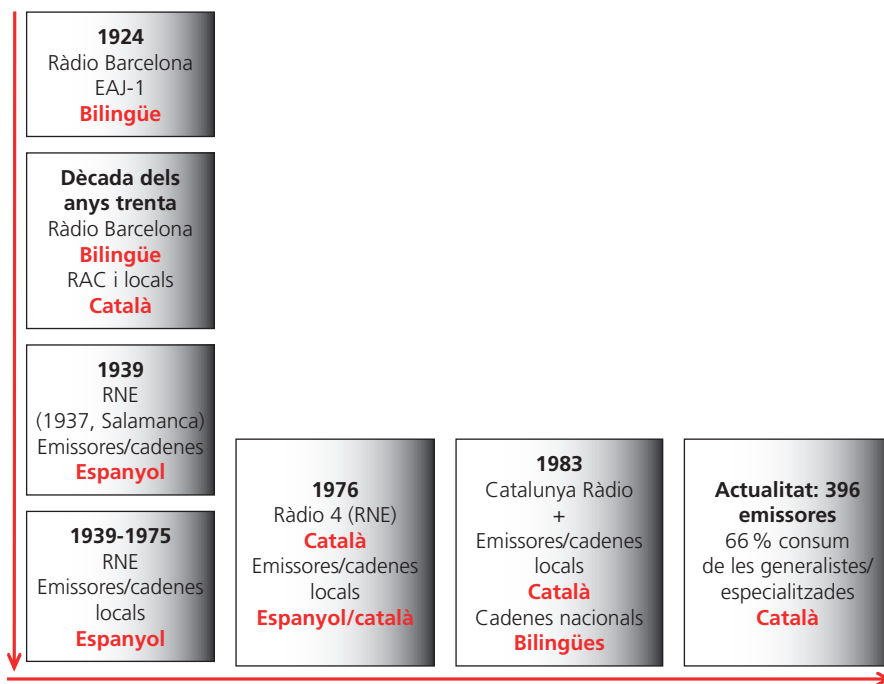

Figura 1. Història de l'ús de la llengua catalana a la ràdio generalista

Font: Observatori de la Ràdio a Catalunya.

4. El català i les audiències històriques de les emissores generalistes

Set anys després de les primeres emissions de Ràdio 4, la Generalitat va crear la seva pròpia cadena pública (1983), també amb emissions íntegrament en català; d'aquesta manera començava una competència ferotge entre les dues estacions públiques que acabaria amb la pèrdua de l'hegemonia de Ràdio 4, com s'ha esmentat. El fet que s'invertissin les preferències de l'audiència entre ambdues cadenes no només s'explica per l'orientació editorial de cadascuna d'elles, sinó també per la injecció pressupostària que van rebre. Mentre que Ràdio 4 era una peça d'una cadena estatal que emetia en la llengua d'una regió, Catalunya Ràdio naixia amb l'objectiu de ser, com deia el seu eslògan (*claim*), «la ràdio nacional de Catalunya», tant en el sentit nacionalista del terme com en el de cobertura tècnica i de continguts. Aquest objectiu purament polític, acompanyat d'una dotació econòmica tretada directament dels pressupostos del Govern català, li va permetre tenir tot allò que Ràdio 4 no tenia, com ara disposar de recursos tècnics, però també crear una identitat sonora pròpia amb un perfil més americà i internacional, o poder tenir

el seu propi departament de màrqueting, que dissenyés estratègies potents per aconseguir notorietat. Ràdio 4 sempre va tenir aquesta mancança.

Una altra diferència notòria se situà en la formació dels periodistes. Mentre que a Ràdio 4 molts locutors van ser hereus de Radio Juventud —«nació como la emisora universitaria en paralelo con el TEU (Teatro Español Universitario)» (Faus, 2007)—, quan neix Catalunya Ràdio ja s'ha creat la Facultat de Ciències de la Comunicació a la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB). Els periodistes rebran, per tant, formació acadèmica sobre com preparar informatius i programes de ràdio i també sobre com oralitzar textos en català, a partir de l'ús de les redundàncies, les frases curtes, directes i assertives, fins a «la calculada búsqueda del léxico más usual, pasando por la simplificación sintáctica» (Tubau, 1993). Afegit a això, Catalunya Ràdio neix amb una Unitat d'Assessorament Lingüístic (UAL) que vetlla per la qualitat de la llengua dels seus continguts i que fins i tot publica els seus consells en forma d'*Orientacions lingüístiques* (1992).

Per tant, Catalunya Ràdio, amb molts més recursos, no va tenir mai la pàtina de regionalisme provincià sonor que havia marcat Ràdio 4. És difícil explicar per què l'audiència prefereix una emissora de ràdio i no una altra, però certament hi ha uns factors estudiats que condicionen l'èxit d'una programació.

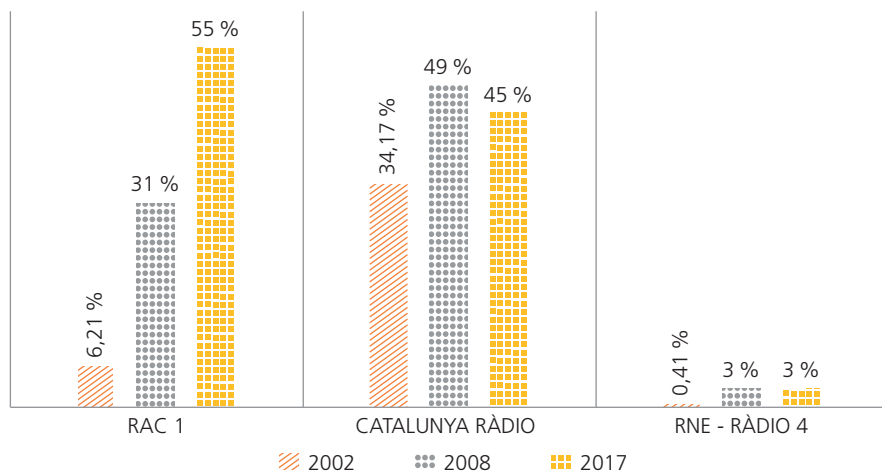
Calidad, concepto que integra originalidad, innovación y una buena factura radiofónica (realización, sonido, etc.); inclusión en el relato de elementos de entretenimiento; proximidad con la audiencia en el sentido de no solo de referenciarla, sino también de apelarla; humor; sencillez; preparación (guion e ideas); un presentador o presentadores que sepan conducir la mezcla; y que el formato haga su aparición en el mercado de la oferta y de la audiencia en el momento adecuado, es decir, que sea oportuno». (Espinosa-Mirabet, Gutiérrez i Martí-Martí, 2021: 3)

A partir d'aquests atributs i analitzant la programació de les dues emissores es pot observar clarament que l'oferta de Catalunya Ràdio, més senzilla en les formes i més vinculada a l'entreteniment, podria haver connectat millor amb l'audiència del moment, en lloc de la programació més cultural de Ràdio 4, que fou desatesa fins i tot pel seu propi equip directiu.

[...] sinó també per la impenitent desídia —i la reiterada ignorància— dels directius tant de Barcelona com de Madrid cap a aquesta emissora que va ser la primera a utilitzar el català com a llengua de comunicació radiofònica. (Sindicat de Periodistes de Catalunya, 2000)

Així, i d'acord amb les dades d'audiència, Catalunya Ràdio el 1989 es va erigir com la primera emissora i Ràdio 4 va començar un període de decadència (Bustamante, 2006) amb un paper residual en el conjunt del sistema de radiodifusió català, que mai no va tenir més 7.000 oients diaris als índexs de l'EGM.

Les xifres d'audiència més antigues (gràfic 1) demostren com varien les preferències del públic, especialment a partir de l'aparició, el 2000, de la tercera ràdio

Gràfic 1. Comparació de la quota de ràdio generalista en català

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'EGM acumulat i del CAC.

generalista en català, la privada del Grup Godó RAC1. Amb una programació centrada en l'infoentreteniment (la informació rep un tractament menys estricte) i amb continguts distesos, molta presència d'esports, d'humor i creativitat, RAC1 agafa ràpidament volada i es posiciona com a líder d'audiència.

Los realizadores hablan a los oyentes en un tono muy personalizado y muy cercano. No se trata tanto del vocabulario utilizado o de la gramática del discurso sino de un estilo muy particular. Es la radio transversal que definía Om (2020). Los oyentes participan creando contenidos (*prosumers*) que la radio resuelve (Basté, 2020). La programación se espectaculariza siempre que es posible. (Espinosa-Mirabet, Gutiérrez i Martí-Martí, 2021)

Mentrestant Ràdio 4 ha quedat estancada,⁷ Catalunya Ràdio perd la preeminència que tenia des de la seva creació i RAC1 assoleix el lideratge durant onze anys consecutius.

5. Els problemes de convertir en estàndard una llengua literària i familiar

Les últimes dades de l'Enquesta d'usos lingüístics de la població 2018 (Generalitat de Catalunya, 2021a) afirmen que la davallada de l'ús social de la nostra llengua és més palesa entre el jovent i entre la població amb rendes familiars més baixes. Amb dades de 2013, Pradilla i Sorolla (coord., 2016), des de l'Observatori de la Llengua

Catalana, ja ho advertien quan el català era usat per un 41 % de la població mentre que l'espanyol ho era en un 51 %. Els autors de l'estudi van atribuir el desús a tres factors demogràfics: en primer lloc, l'arribada, abans de la crisi, de fortes onades d'immigració, integrades per ciutadans llatinoamericans, europeus i africans, la majoria dels quals es van integrar utilitzant bàsicament la llengua espanyola. En segon lloc, la baixa taxa de natalitat de les famílies autòctones, i, en tercer lloc, l'aparició de noves pràctiques socials per part de joves catalanoparlants, que, per «estar a la moda», s'expressen habitualment de forma bilingüe en registres col·loquials.

Malgrat la política legislativa dels diferents governs de la Generalitat per mitjà de les lleis de normalització lingüística promulgades el 1983 i el 1998, la situació de diglòssia lingüística ha estat alterada substancialment. S'ha tendit a un cert equilibri en els usos lingüístics de les dues llengües, però no s'ha invertit la posició: l'espanyol continua sent la llengua dominant, tot i que el català és l'idioma vehicular a les escoles públiques.

Pel que fa a la creació d'un estàndard oral mediàtic, el problema a què s'ha hagut de fer front, segons alguns sociolingüistes (Marí, 2007), es planteja en dos nivells, en el de les opcions lingüístiques que han pres els diferents mitjans, que utilitzen totalment o parcialment la llengua catalana, i també en la manca d'estratègies concertades i continuades en la imposició de determinats models de comunicació verbal (López, 2004).

Així, la ràdio es va haver d'encarregar pel seu compte de crear els suports tecnolingüístics que ajudessin periodistes i guionistes a desenvolupar la seva tasca, generant vocabulari i noves expressions que descrivissin radiofònicament i en català un món que fins al moment només havia estat explicat en espanyol (CCMA, 2013).

A Ràdio 4 es va vetllar per un català diferent de la llengua usada al carrer. Així, en antena es va optar per un registre més proper al literari i a la llengua escrita. A Catalunya Ràdio es va fer tot el contrari. Les dues emissores es van identificar amb posicions antagoniques del català emprat: el català *light* va ser l'opció de la nova emissora, Catalunya Ràdio, i el català *heavy*, el de la històrica Ràdio 4. Cadascuna simbolitzava un front, en una vella discussió que separava els lingüistes en bàndols oposats. A Catalunya Ràdio (i a TV3) van ser els joves experts com Ricard Fité els que van proposar el model de llengua a seguir:

«Hem d'escriure i parlar bé sense que es noti». Just el contrari del que feien els locutors de TVE i Ràdio 4 en tornar a la llengua materna després d'una llarga carrera en castellà, aquells locutors «que gaudien tant que romanien dempeus». (Pla, 2015)

El català de Catalunya Ràdio sonava més fresc, ja que els filòlegs que en tenien cura van apostar per, entre d'altres, «l'aproximació a la parla» comuna (Casals, 2013). El català de Ràdio 4 sempre va semblar menys quotidià i es mantenia fidel a la idea tradicional que calia seguir el model dels grans escriptors tant per parlar

com per escriure (Casals, 2013). Contràriament, Catalunya Ràdio va apostar per un model que va fugir, al principi, de la diversitat dialectal, en favor del català barceloní com l'estàndard sonor d'aquesta corporació, cosa criticada des de les universitats i l'Institut d'Estudis Catalans (Casals, 2013), mentre que a Ràdio 4 la diversitat lingüística sempre va tenir-hi cabuda. A més, i en aquest sentit, per al director de RNE a Catalunya, Antoni Vidal, Ràdio 4 havia representat durant trenta anys el pluralisme lingüístic a RNE (Vidal, 2006).

Sigui com sigui, les dues empreses radiofòniques van contribuir a crear una audiència de ràdio desapareguda durant quaranta anys, amb la col·laboració de totes les emissores locals que durant la Transició van ajudar a recuperar llengua i cultura (Corominas *et al.*, 2005) des que la primera ràdio municipal, Ràdio Arenys de Mar (1979), començà les emissions. RAC 1, per la seva banda, ha contribuït a normalitzar una llengua sense complexos lingüístics mercès a la seva programació creativa.

6. Les polítiques públiques en el procés de la liberalització de l'espectre: noves ràdios comercials i creació de més canals radiofònics

La Constitució espanyola de 1978 va consagrar, com dèiem, la llibertat d'informació i va establir que la llei regularia l'organització i el control parlamentari dels mitjans públics fossin quins fossin la seva titularitat i el seu àmbit geogràfic —estatal, autonòmic o local. El 1980 es va aprovar l'Estatut de RTVE, que va determinar que la ràdio i la televisió eren serveis públics essencials i que el poder executiu els gestionava.

El nou règim democràtic no va alterar la normativa legal establerta des de 1934 segons la qual l'espai radioelèctric, donada la seva naturalesa finita, era declarat propietat de l'Estat, que l'explotava directament o per via concessional. Aquesta normativa va ser confirmada el 1939, cosa que possibilitava la creació d'emissores locals privades arreu del territori espanyol. Al cap de poc temps, la majoria d'aquestes estacions es van agrupar en cadenes estatals, les més importants de les quals van ser la SER i la COPE. Espanya i França van ser els dos únics països europeus que havien liberalitzat parcialment l'espectre per permetre l'existència de ràdios comercials (Albert i Tudesq, 2002).

L'instrument que realment va obrir el pas a la regulació de la ràdio autonòmica i local va ser el Pla tècnic transitori, de 1988, que va habilitar els governs autonòmics per atorgar les freqüències concedides a cada regió (Generalitat de Catalunya, 2002). Així, la Generalitat va posar en marxa una política de promoció del català com a llengua d'ús tant a la ràdio, primer, com, posteriorment, a la televisió regional i local (Martí, 2002). Els elements clau del marc normatiu se centraven, en pri-

mer lloc, en l'obligatorietat d'emetre el 50 % dels continguts en català i, en segon lloc, que el 25 % de la música radiada s'havia de produir a Catalunya i cantar-se en català (Generalitat de Catalunya, 2002).

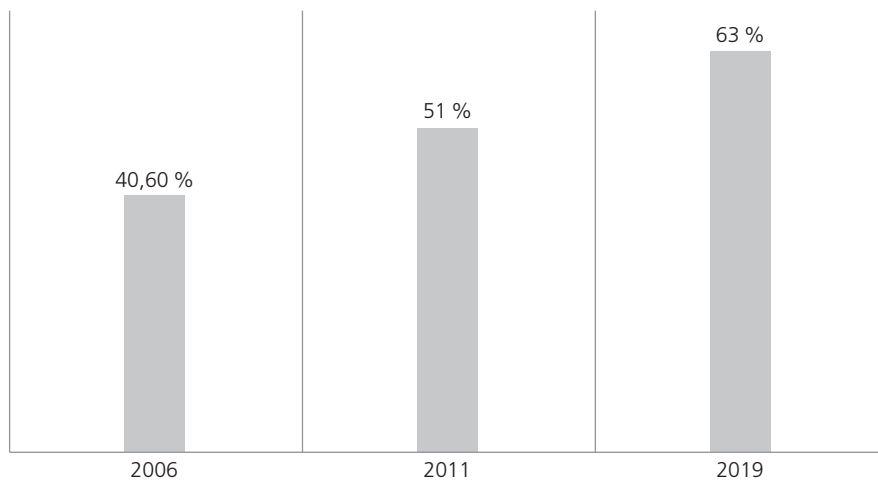
Els processos concessional duts a terme per tal d'atorgar les freqüències d'FM incloses en els plans tècnics de 1988 i 2006⁸ es van convertir en l'instrument central de l'anomenada *política de normalització lingüística*. A part d'obligar tots els operadors d'emissores situades a Catalunya, pertanyents a empreses radicades a Barcelona o a Madrid, a realitzar una part o la totalitat de la programació en català, les concessions van donar lloc a la creació de cadenes privades autòctones. Pel que fa a la ràdio generalista a Catalunya, es van posar en marxa Ona Catalana i RAC 1; a la ràdio musical, Ona Música i RAC105, Flaix FM i Flaixbac.

L'accent legislatiu més recent s'obté de l'esperat *Llibre blanc de l'audiovisual*, presentat el 2017 i que proposava la creació d'un ens regulador que tindria competències en la gestió de l'espectre radioelèctric (Bayona, 2017), cosa que permetria que Catalunya assumís atribucions que ara són competència exclusiva de l'Estat. Però, a més, apostava per la supressió de totes les emissores de ràdio sense llicència, vella reivindicació de l'Associació Nacional de Ràdio (ANR), «(que s'han incrementat un 12 % en l'última dècada, fins a un total de 127) mitjançant la coordinació de totes les administracions implicades» (Bayona, 2017: 507).

7. El resultat actual: més oients radiofònics en català que en espanyol

Segons les dades de l'Estudi General de Mitjans (AIMC-EGM) de 2019, la ràdio a Catalunya arriba a una penetració del 57,1 % de la quota i del 55,9 % segons les dades del *Butlletí d'Informació sobre l'Audiovisual a Catalunya* (BIAC). Les xifres provinents del Govern català parlen del 75 %. Aquestes xifres, gens contradictòries, constitueixen la constatació que, tot i que en els últims deu anys la ràdio a Catalunya té menys oients, els oients catalans s'han abocat definitivament per sintonitzar ràdio parlada en català, que «té una salut de ferro» (Ferré Pavia, 2019). És una tendència a l'alça que es pot observar retrospectivament (gràfic 2).

Si es relaciona el percentatge de penetració de la ràdio generalista amb el lideratge de les estacions catalanes d'aquesta tipologia, s'observa com la preferència per escoltar ràdio en català no es pot associar únicament a les polítiques públiques impulsades pel Govern ni a la potència i la cobertura de la ràdio pública. Sí que sembla apropiat relacionar l'increment amb una nova i atractiva oferta de ràdio en català, la de RAC1. Amb una proposta diferent i radiant en un llenguatge molt popular va aconseguir empatar, el 2010, amb el lideratge de Catalunya Ràdio, que fins al moment tenia índexs millors. El 2011 es va produir l'arrencada definitiva de

Gràfic 2. Projecció històrica. Penetració de la ràdio generalista en català

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'EGM.

RAC1 com a líder d'audiència, una trajectòria que es manté inalterable fins avui, deu anys després.

El model de llengua que les emissores públiques han construït com a paradigma d'un estàndard de comunicació coincideix a seguir les normes del català formal, però no és unitari. Mentre que Ràdio 4 continua emprant un català més elaborat i normatiu, i Catalunya Ràdio, sense renunciar als criteris dogmàtics de la llengua, fa servir una fórmula menys enfarfegada, RAC1 emprà un registre que dista molt de la llengua model que s'usa en les dues emissores públiques estudiades. A RAC1 es parla el català que es pot escoltar al carrer i amb molta freqüència aquest no és el patró paradigmàtic que s'ensenya a les escoles.

8. Conclusions

La radiodifusió és l'únic mitjà de comunicació a Catalunya que ha estat capaç de crear una audiència que prefereix més escoltar programació en català que en espanyol. Les dades són clares: un 63 %, segons l'EGM, dels oients de ràdio a Catalunya (un 75,3 % segons la Generalitat) escolten ràdio en català. Aquest percentatge, que és una tendència a l'alça, és paral·lel a l'existència d'una oferta abundant amb bona cobertura territorial que consolida les emissores en català que fan servir, cada vegada més, una llengua propera i semblant a la de l'oient. La parla culta i literària emprada a Ràdio 4 va allunyar l'audiència, que va preferir, a partir del 1983, la

proposta sonora de Catalunya Ràdio, que s'acosta més al català popular. A aquesta evolució, i observant els resultats acumulats per les audiències, cal sumar-hi una altra hipòtesi possible: el lideratge de la cadena generalista privada del Grup Godó, RAC1, que empra un català molt més col·loquial i parla a la gent, en paraules del mateix Basté, «tal com parla la gent». I l'audiència, segons les xifres, s'estima més escoltar la ràdio que parla d'una manera més natural que no pas la més engolada.

Catalunya Ràdio va superar el lideratge de Ràdio 4 a la dècada dels anys noranta, gràcies a l'ús d'un català *light* i proper al públic i descartant, com s'ha descrit aquí, un català *heavy* o literari tan propi de la seva competència, la pionera Ràdio 4. Per la seva banda, RAC1 no només ha emprat la mateixa estratègia que Catalunya Ràdio, sinó que ha adoptat el llenguatge més accessible de catalanoparlants i castellanoparlants per emetre'n els continguts.

Es pot afirmar que quan més audiència té la ràdio en català és quan més fa servir una llengua sense imposicions normatives i allunyada dels manuals. A la ràdio més escoltada, RAC1, s'empra la llengua corrent, però en un entorn programàtic creatiu i diferent. És a dir, la llengua és un factor determinant per fer créixer l'audiència que prefereix el català al castellà radiat, però els continguts oferts en aquesta llengua senzilla són elements imprescindibles per afavorir el compromés (*engagement*) de l'audiència. El tema més fascinant d'aquestes conclusions és una contradicció: la ràdio en català va guanyant oients, mentre que a Catalunya l'ús de la llengua catalana està en clar retrocés, segons dades l'Enquesta d'usos lingüístics de la població 2018 (Generalitat de Catalunya, 2021a).

Malgrat que les conseqüències de la llarga etapa de la dictadura poguessin fer pensar el contrari, històricament, quan la situació política a Catalunya ha estat normalitzada, la predilecció per la ràdio en català i el seu consum per part del públic ha estat més que evident; és una tendència històricament contrastable. Abans de la Guerra Civil ja era habitual escoltar la ràdio en català; recuperada la normalitat democràtica, les dues estacions de ràdio públiques, Ràdio 4 i Catalunya Ràdio, de naixement i circumstàncies molt diferents, van normalitzar la llengua a la ràdio, seguint patrons distints. Ràdio 4 i Catalunya Ràdio van tornar la *normalitat mediàtica* al català tot i haver d'enfrontar-se a l'absència d'estàndards lingüístics (Ràdio 4) que caracteritzessin la comunicació moderna en aquesta llengua. Al llarg dels anys, s'ha aconseguit crear una comunicació eficient i atractiva per als oients, sobretot usant una llengua pròxima, popular i gens artificial.

La ràdio és un mitjà fàcil de consumir pels ciutadans si tenim en compte que un 94,4 % entén l'idioma català i un 81,2 % el parla (segons l'Enquesta d'usos lingüístics de la població 2018 (Generalitat de Catalunya, 2021a). Els percentatges de lectura i de capacitat d'escriure en aquesta llengua disminueixen considerablement, de manera que és comprensible que els índexs de lectura de premsa a Catalunya denotin que el públic prefereix encara llegir el diari en espanyol. Amb la televisió no passa tampoc com amb la ràdio; d'acord amb les dades estadístiques del Govern autonòmic, les audiències de televisió prefereixen l'oferta de cadenes

en espanyol. Segons dades del BIAC 2019, Mediaset i Atresmedia (programació generalista en espanyol) concentren la meitat de l'audiència televisiva a Catalunya i TV3 (en català) és la tercera preferència televisiva del país, amb un 18 % de l'audiència, sis punts per sota d'Atresmedia. En ràdio generalista, com s'ha explicat, l'audiència aposta clarament pel català, que es pot escoltar a través de la majoria de les 787 freqüències de ràdio existents, el 75 % de les quals (589 estacions) són públiques i 215 són locals o municipals (BIAC 2019).

Per acabar, cal insistir en la necessitat de publicar estudis que no només es fixin en l'estat de la llengua als mitjans de comunicació, sinó que també n'analitzin el perquè ja que l'obtenció de dades estadístiques en relació amb aquest camp d'estudi és cada cop més complicada. Per tant, sovint aquesta dificultat no deixa reflectir l'estat real de la qüestió. És un camp per continuar-hi treballant. 🗣️

Notes

- 11** L'informe es basa en l'enquesta d'usos lingüístics de la Generalitat que es fa cada cinc anys. La darrera enquesta és la de 2018 i es va publicar el 2021.
- 12** Associació per a la Investigació dels Mitjans de Comunicació (AIMC). Usem dades de 2019 per correlació temporal amb l'enquesta d'usos lingüístics.
- 13** Aquestes són les últimes dades de l'organisme, ja que *a posteriori* va deixar d'existir, segons la consulta realitzada a fonts de la Direcció General de Política Lingüística de la Generalitat. Per actualitzar les xifres hem treballat amb dades de l'enquesta d'usos lingüístics de 2018, presentada el 2021.
- 14** També és sabut que, a la província de Girona, a finals dels anys cinquanta, la locutora Francina Boris presentava un programa de sardanes, tolerat pel règim, a través de Radio España de Barcelona a Girona (Espinosa-Mirabet, 2014), perquè les peces radiades eren instrumentals i se cenyien al folklore popular.
- 15** Les primeres emissions de ràdio en català s'han d'atribuir, però, a Ràdio Olot, que va reprendre les emissions professionals dos mesos abans que Ràdio 4 (<http://www.elpuntavui.cat/article/457701-la-primera-en-catala.html>).
- 16** No es coneixen xifres d'audiència de Ràdio 4 en els seus inicis, ja que RNE ingressa a l'EGM a partir de 1988 i les xifres sobre audiències es refereixen a la cadena sense preveure distincions territorials. Per tant, la feina elaborada en aquest treball amb dades a partir de la dècada del 2000 són d'una gran rellevància.
- 17** En aquest sentit, és molt important destacar l'aposta actual de l'ens RTVE per les seves emissions territorials a Catalunya, tant en ràdio com en TV, que han doblat el nombre d'hores de programació en català (BIAC 2020). Una de les innovacions importants d'aquesta aposta és, per exemple, que el programa matinal *Cafè d'idees*, de Gemma Nierga, s'està emetent simultàniament per Ràdio 4 i per La 2.
- 18** Des de l'adveniment de la democràcia, el model tecnicolegal amb el qual s'ha regulat l'accés a la radiodifusió dels operadors públics i privats han estat els denominats «plans tècnics». Aquests han establert, en cada ocasió, el nombre de freqüències lliures per cada banda d'emissió (AM i FM) d'acord amb el que han determinat els diferents convenis internacionals de la Unió Internacional de Telecomunicacions, de la qual Espanya forma part (Peinado, 1998: 29). Aquests instruments de planificació fixen la potència d'emissió de cada freqüència, així com la seva ubicació geogràfica al llarg i ample del territori espanyol. Des de 1978, l'Estat ha dut a terme tres planificacions diferents: 1979, 1998 i 2006. El resultat final de la majoria dels processos de concessió ha culminat amb l'explotació de l'espectre radioelèctric sobretot a la banda de freqüència modulada. Així, s'ha acabat configurant un espectre amb alts índexs de saturació i una gran competència en la majoria dels mercats regionals i locals.

Bibliografia

- ADELL BARDIER, J. M. (2016). *Ràdio 4, 40 anys en català 1976-2016*. Barcelona: Nautilus Comunicació i Cultura.
- ALBERT, P.; TUDESQ, A. J. (2002). *Historia de la radio y la televisión*. Madrid: FCE.
- AIMC-EGM (1999-2019). Estudios d'audiència/ràdio de 1999-2019 (en línia). <<https://www.aimc.es/egm/acceso-los-datos/>> [Consulta: 7 març 2020].
- BALSEBRE, A. (2001). *Historia de la radio en España*. Madrid: Cátedra.
- (2020). «Ràdio Barcelona versus Ràdio Associació». A: TAVERA, S.; BALSEBRE, A.; MARTÍN, J. L. (2020) (ed.). *Barcelona, capital de la ràdio*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, p. 85-98.
- BAYONA, A. (2007). «La legislació catalana de l'audiovisual. Present i futur». *Quaderns del CAC* [Barcelona], 29 (maig-agost), p. 7-24.
- (2017). «Regulació». A: CONSELL DE L'AUDIOVISUAL DE CATALUNYA (CAC). *Llibre blanc de l'audiovisual de Catalunya*. Barcelona: CAC: Generalitat de Catalunya, p. 499-511.
- BONET, M. (1999). «Evolució i situació actual de la indústria radiofònica espanyola». *Treballs de Comunicació*, 12, p. 97-120.
- BUSTAMANTE, E. (2006). *Radio y televisión en España*. Barcelona: Gedisa.

- CARBONELL I ABELLÓ, J. M. (2011). «Les regulacions que han condicionat les polítiques de comunicació audiovisual durant el segle XX». *Comunicació* [en línia]: *Revista de Recerca i d'Anàlisi*, 28 (1), p. 65-81. <<https://www.raco.cat/index.php/Comunicacio/article/view/242621>> [Consulta: 15 febrer 2021].
- CASALS, D. (2013). *Els models lingüístics actuals* [en línia]. Barcelona: UOC. <<https://n9.cl/6jalv>> [Consulta: 22 setembre 2021].
- CASALS, D.; FAURA, N. (2016). *El català als mitjans de comunicació*. Barcelona: UOC.
- CIVIL I SERRA, M.; CORBELLA CORDOMÍ, J. M.; FERRÉ PAVIA, C.; SABATÉ I SALAZAR, J. (ed.) (2017). *Informe de la comunicació a Catalunya 2015-2016* [en línia]. Barcelona: Generalitat de Catalunya: InCom-UAB. <<https://incom.uab.cat/occ/informe/edicion-1.html?id=16>>.
- CIVIL I SERRA, M.; LÓPEZ, B. (ed.) (2019). *Informe de la comunicació a Catalunya 2017-2018* [en línia]. Barcelona: Generalitat de Catalunya: InCom-UAB. <https://ddd.uab.cat/pub/caplli/2019/214118/infcomcat_a2019.pdf>.
- CONSELL DE L'AUDIOVISUAL DE CATALUNYA (CAC) (2016-2020). *Informe del sector audiovisual* [en línia], anys 2015 a 2019. <<https://www.cac.cat/es/acords-recerca/informes-del-sector-audiovisual>> [Consulta: 7 març 2020].
- (2018-2020). *Butlletí d'Informació sobre l'Audiovisual a Catalunya* (BIAC) [en línia], anys 2018 a 2019, núm. 10 a 15. <<https://www.cac.cat/es/acords-recerca/biac-%28-informes-del-sector-quadrimestrals-%29>> [Consulta: 5 gener 2020].
- COROMINAS, M.; GUIMERA, J. À.; FERNÁNDEZ, I.; BONET, M. (2005). «Polítiques públiques de ràdio i televisió local en l'entorn digital a Espanya (1997-2004)». *Tripodos*, núm. extraordinari, p. 639-650.
- COROMINAS, M.; MORAGAS, M. de; GUIMERA, J. À. (ed.) (2005). *Informe de la comunicació a Catalunya 2003-2004* [en línia]. Bellaterra, Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions; Castelló de la Plana: Publicacions de la Universitat Jaume I; Barcelona: Universitat Pompeu Fabra; València: Universitat de València. Servei de Publicacions. <https://ddd.uab.cat/pub/caplli/2003/212542/infcomcat_a2003.pdf>.
- CORPORACIÓ CATALANA DE MITJANS AUDIOVISUALS (CCMA) (2013). *Llibre d'estil de la Corporació Catalana de Ràdio i Televisió*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- DÍAZ, R. (2016). «Ràdio 4, pionera en catalán, cumple 40 años "con mucho futuro por delante"». *La Vanguardia* [en línia] (13 desembre). <<https://www.lavanguardia.com/vida/20161213/412589752631/radio-4-pionera-en-catalan-cumple-40-anos-con-mucho-futuro-por-delante.html>> [Consulta: 5 gener 2019].
- ESPINOSA-MIRABET, S. (2008). *Les locutores de ràdio a Catalunya, 1924-1939* [en línia]. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona. <<https://hdl.handle.net/10803/4148>> [Consulta: 4 gener 2019].
- (2012). *Locutora i dona. Les locutores de ràdio a la ciutat de Girona. 1930-1975* [en línia]. Girona: Ajuntament de Girona. <https://issuu.com/ajuntament_girona/docs/2010_locutoresidones_silviaespinosa> [Consulta: 4 gener 2019].
- (2014). *Dones de ràdio. Les primeres locutores de Catalunya*. Barcelona: Albertí Editors.
- (2017). «El peso de las locutoras en la construcción de la radio como medio de comunicación». *Officina della Storia* [en línia] (7 gener). <<https://www.officinadellastoria.eu/it/2017/01/07/el-peso-de-las-locutoras-en-la-construccion-de-la-radio-como-medio-de-comunicacion/>> [Consulta: 4 gener 2019].
- ESPINOSA-MIRABET, S.; GUTIÉRREZ, M.; MARTÍ-MARTÍ, J. M. (2021). «RAC1: anàlisi de un caso de èxit de emissora de ràdio». *Profesional de la Informació* [en línia], 30 (3). <<https://doi.org/10.3145/epi.2021.may.03>> [Consulta: 21 octubre 2021].
- EZCURRA, L. (1974). *Historia de la radiodifusión española. Los primeros años*. Madrid: Editorial Nacional.
- FAUS, A. (2007). *La radio en España (1896-1977)*. Madrid: Taurus.
- FERNÁNDEZ SANDE, M. (2020) «Ricardo Urgoiti y Ràdio Barcelona». A: TAVERA, S.; BALSEBRE, A.; MARTÍN, J. L. (ed.) (2020). *Barcelona, capital de la ràdio*. Barcelona: Generalitat de Catalunya: Memorial Democràtic, p. 59-84.
- FERRÉ PAVIA, C. (2017). «Espais comunicatius i llengua». A: CIVIL I SERRA, M.; CORBELLA CORDOMÍ, J. M.; FERRÉ PAVIA, C.; SABATÉ I SALAZAR, J. (ed.). *Informe de la comunicació a Catalunya 2015-2016* [en línia]. Barcelona: Generalitat de Catalunya: InCom-UAB. <<https://incom.uab.cat/occ/informe/edicion-1.html?id=16>>.
- (2019). «Espais comunicatius i llengua». A: CIVIL I SERRA, M.; LÓPEZ, B. (ed.). *Informe de la comunicació a Catalunya 2017-2018* [en línia]. Barcelona: Generalitat de Catalunya: InCom-UAB. <https://ddd.uab.cat/pub/caplli/2019/214118/infcomcat_a2019.pdf>.
- FONTOVA, R.; BALSEBRE, A. (2014). *Las cartas de 'La Pirenaica': Memoria del antifranquismo*. Madrid: Càtedra.
- FRANQUET, R. (2001). *Historia de la ràdio a Catalunya al segle XX*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

SÍLVIA ESPINOSA-MIRABET I JOSEP MARIA MARTÍ MARTÍ

- GARCIA-RIPOLL, M.; NIQUI, C. (2007). *La ràdio en català a l'estranger*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (2002). *Legislació sobre ràdio i televisió a Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. (Quaderns de Legislació; 37)
- (2021a). *Els usos lingüístics de la població de Catalunya. Resultats de l'Enquesta d'usos lingüístics de la població 2018* [en línia]. <https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/publicacions_en_linia/arxiu/eulp2018-opuscle.pdf>.
- (2021b). *Informe de política lingüística 2019* [en línia]. <<https://llengua.gencat.cat/web/.content/documents/informepl/arxiu/IPL-2019.pdf>> [Consulta: 25 setembre 2021].
- GÓMEZ GARCÍA, S.; CABEZA, J. (2013). «Oír la radio en España. Aproximación a las audiencias radiofónicas durante el primer franquismo (1939-1959)». *Historia Crítica* [en línia], 50, p. 104-131. <<https://doi.org/10.7440/histcrit50.2013.0>> [Consulta: 5 gener 2019].
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA. *Idescat.cat: Estadística oficial de Catalunya* [en línia]. <<https://www.idescat.cat/>> [Consulta: 5 gener 2019].
- La Vanguardia* (1924-1936) [Barcelona].
- LÓPEZ, H. (2004). *Sociolingüística*. Madrid: Gredos.
- MARÍ, I. (2007). «La consolidació d'un estàndard oral: límits i condicions». *Quaderns del CAC* [Barcelona], 28, p. 31-37.
- MARTÍ, J. M. (1982). *Les emissores comarcals de Catalunya*. Barcelona: IORTV.
- (2004). «La oferta radiofónica en Cataluña, entre la madurez y la crisis». *Quaderns del CAC* [Barcelona], 18, p. 31-36.
- MARTÍ, J. M. (dir.) (2002). «El català en els mitjans de comunicació». Barcelona: IEC.
- MARTÍ, J.; BARCELÓ, M. (1985). «La regulació legal de la llengua catalana als mitjans de comunicació social». *Revista de Llengua i Dret* [Barcelona], 5, p. 193-203.
- MARTÍ, J. M.; MONCLÚS, B. (coord.) (2016). *Informe 2012-2014 sobre la ràdio a Catalunya* [en línia]. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. Servei de Publicacions. <<http://www.lobsradio.cat/files/informeannual/docs/uab-informe-radio-2012-2014-web-cobertes.pdf>> [Consulta: 5 gener 2019].
- MONLLAU, M. (2019). «El català s'apaga. Resum analític d'usos lingüístics de la població» [en línia]. <<https://www.nuvol.com/llengua/el-catala-sapaga-62167>> [Consulta: 14 gener 2020].
- NIQUI, C. (2007). «Cronologia de la ràdio internacional en llengua catalana del segle XX». *Quaderns del CAC* [Barcelona], 28, p. 99-105.
- PASTELLS, J. (2018). «Entrevista a J. A. Argerich». *Revista de Girona* [Girona], 306, p. 14-21.
- PEINADO, F. (1998). «La radiodifusió sonora en España. Evolució jurídica». *Revista General de Informació y Documentación* [Madrid], 8 (2), p. 173-192.
- PÉREZ VILAR, R. (1933). *El triomf de la ràdio a Catalunya*. Barcelona.
- PLA, A. (2015). «Els "heavy" contra els "light", una polèmica d'arrels decimonòniques». *Ara.cat* [en línia] (12 abril). <https://www.ara.cat/tema_del_dia/contra-light-polemica-darrels-decimononiques_0_1337866293.html> [Consulta: 5 gener 2019].
- PRADILLA, M. À.; SOROLLA, N. (coord.) (2016). *IX Informe sobre la situació de la llengua catalana (2015)*. Barcelona: Observatori de la Llengua Catalana. <https://www.plataforma-llengua.cat/media/upload/pdf/informe-situacio-llengua-catalana-2015-v4_1479743856.pdf> [Consulta: 5 gener 2019].
- Radio Nacional: Revista Semanal de Radiodifusión* (18 juliol 1939).
- Revista de Ràdio Barcelona* (1931-1932) [Barcelona]
- RIFA, E. (1999). *Artículos*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- SINDICAT DE PERIODISTES DE CATALUNYA (2000). «Ràdio-4: Ràdio en català? I pública?» [en línia]. <<http://www.sindicatperiodistes.cat/node/3001>> [Consulta: 5 gener 2019].
- TAMAMES, R. (1976). *Anuario económico y social de España: 1975*. Barcelona: Planeta, S. A.
- TRESSERRAS, J. M. (ed.) (2003). *Quaderns del CAC: Informe de l'Audivisual a Catalunya 2002* [en línia], núm. extraordinari, maig. <<https://www.cac.cat/sites/default/files/2018-04/informesector2002.pdf>> [Consulta: 19 octubre 2021].
- TUBAU, I. (1993) *Periodismo oral: Hablar y escribir para radio y televisión*. Barcelona: Paidós
- VIDAL, A. (2006). «Ràdio 4, espacio público». *La Vanguardia* (13 octubre), p. 12.
- ZABALO, P. (2011). *Historia de RNE* [en línia]. <<http://www.informativostv.com/informativostv/TVE/RTVE/rte-rne.html>> [Consulta: 4 gener 2019].